

lélektannak, a költő egyedi pszichológiájának, a mű foganási lélekállapotának a kérdése. Nem értünk egyet azokkal a — kivált Bloomfield irányának vonását mutató — törekvésekkel, melyek a lélektant, kivált a költő egyedi lélektanát, s ezen belül az élmény fogalmát és problémáját ki akarják zárni a műalkotás vizsgálatából. Torz még az a mentegetőzés is, mellyel pl. Herbert Seidler nagy összefoglaló művében, — *Die Dichtung*, 1964² — bejelenti, hogy ő a „világméretű ellenszenvvel” dacolva, mégiscsak alkalmazza az *élmény* kategóriáját. Az „élménynek”, a föltételezett fogantató lélekállapotnak és az alkotáslélektani folyamatnak a rekonstruálása, ha nem a szellemtörténet módján végezzük, kétségkívül, sok segítséget nyújthat. Különösen a líra esetében, amelynek nyelvi ténye nyilvánvalóan a parole-jelenségek, az egyedi beszédtevékenység körébe tartozik. A föltételezett, a rekonstruált élménnyel, lélekállapottal való szembesítésből bizonyítékokat meríteni azonban a műalkotás szintű tükrözés meglétére vagy hiányára nagyon is problematikus eljárás. A rekonstrukció helyességéről semmi sem kezeskedik. Csak azt tudjuk ellenőrizni, vajon a műben ábrázolt,

kifejezett, tükrözött, megteremtett világnak van-e autonómiája, valóságérvénye, valóság-sugalma. A lélektan e valóságérvény, valóság-sugalom, ez autonómia megragadásában nyújt igazán hasznos, mellőzhetetlen segítséget. Ez a lélektan viszont már nem a költő egyedi pszichológiájának rajzára, nem egyedi élménytörténetére vonatkozik. Ez a műalkotás, a nyelv, a beszéd stb. általános lélektana, az általános lélektan egy szelete, amely a művek esztétikai és filozófiai értelmezésének szolgálatában áll.

Bartánál a lélektan, természetesen, e második értelemben is nagy hangsúllyal van jelen. De a hangsúly határozottabb áthelyezése mégis hasznos és örvendetes volna. Irodalomtudományunk legsürgősebb feladatai közé tartozik egy marxista poétika megteremtése. Meggyőződésünk, hogy ezt az irodalomelmélet csak az irodalomtörténettel együtt hozhatja létre, hogy a szinkroniát és diakroniát egyesítenie kell majd e poétikának. Barta János azok közé tartozik, akiktől máris sokat kapott e jövődó poétika. Úgy véljük, e hangsúly áthelyezéssel irodalomtudományunk még többet kaphatna tőle, e tekintetben is.

Németh G. Béla

SZABAD GYÖRGY: FORRADALOM ÉS KIEGYEZÉS VÁLASZÚTJÁN (1860—61)

Bp. 1967. Akadémiai K. 644 1.

Szabad György nagyszabású történeti korszak-monográfiája az 1848—49-i forradalomtól és szabadságharctól a kiegyezésig tartó majd két évtized drámai eseményekben gazdag szakaszáról, 1860—61 ún. alkotmányos mozgalmairól ad képet és értékelést. A Habsburg hatalom 1860 őszén, megingott külpolitikai-katonai és robbanással fenyegető belső helyzetének megszilárdítása céljából, a saját és a magyar konzervatív arisztokrácia elképzeléseinek kompromisszumán alapuló kísérletet tett a birodalom kormányzati rendszerének részleges átszervezésére, Magyarország megbékítésére. Az egy évtizedes önkényuralom után megnyíltak a politikai tevékenység színterei: sok került az egyes tartománygyűlésekre, 1861 tavaszán összeült a Reichsrat; Magyarországon ismét működhetett a megyei és városi törvényhatóságok, 1861. április 6-án megkezdte munkáját az országgyűlés, az év tavaszán és nyarán kongresszusokat tartottak egyes nemzetiségek is. A politikai küzdelmek hatóköre és intenzitása messze túlszárnyalt azokon a kereteken, amelyeket az udvar és a konzervatívok alkuja szabott meg nekik. S mégis, elmaradt a teljes vagy részleges megegyezés, elmaradt az emigráció meg a hazai baloldal óhajtott

függetlenségi harc is; 1861 őszétől az abszolutista kormányzás tért vissza Magyarországon, négy évre, a schmerlingi provizórium formájában. Mi okozta a birodalom újjászervezésére irányuló különféle tervek, főképpen a konzervatív elképzelések kudarcát, hogyan hiúsultak meg az emigráció és következetes hazai hívei részéről a nemzeti önrendelkezés bel- és külpolitikai feltételeinek megteremtésére irányuló erőfeszítések, s mindezzel összefüggésben: hogyan vált a demokratikus célkitűzésekből egyre többet feladó, még a közjogi negyvennyolcasságból is lassan-lassan és lényeges pontokon engedő, egyezkedni akaró irányzat 1861 közepétől a magyarországi belpolitika uralkodó tényezőjévé — ezt a bonyolult, sokfelé ágazó kérdéskört veti fel, taglalja és lényegileg meg is válaszolja Szabad György könyve.

A monográfia tudományos erőnei és eredményei igen becsesek. Még a történeti szakirodalomban is szinte páratlanul széleskörű *forrásfeltáró*, mintaszerű *forráskritikai* munkával, hatalmas hazai és külföldi levéltári, sajtó- és röpiratanyag, levelezések és emlékezések feldolgozásával, a teljes vonatkozó irodalom számbavételével készült mű az első komoly és sikerült kísérlet 1860—61

történetének részletes és hiteles rekonstrukciójára. Krónika és értékelés is egyben. Bemutatja, hogy a magyar gazdaság és társadalom, az egyes társadalmi osztályok és rétegek, illetve ezek főbb reprezentánsai milyen készséggel, milyen tudati fokon mentek elébe 1860–61 eseményeinek, s mennyire akartak vagy nem akartak, tudtak vagy nem tudtak élni a kor adta lehetőségekkel. A hazai történeket mindig birodalmi és egyetemes európai összefüggésekben is szemléltető összképben minden hazai politikai irányzat, társadalmi réteg és jelentős történelmi személyiség állapítja meg és magartatása helyet kap. Mind az egyes politikai irányzatoknak (pl. a konzervatívoknak, a közjogi negyvennyolcasoknak, az emigráció és a hozzá közelálló baloldalnak stb.), mind az egyes kiemelkedő személyiségek (pl. Dessewffy Emil, Deák Ferenc, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Kossuth Lajos, Teleki László, Madách Imre, stb) elveinek körülhatárolásakor, nézeteik szembesítésekor finom distancía, az objektív történelmi illúziótlan ítélkezése érvényesül. A mű értékét növeli az a szerény, többnyire a jegyzetekbe húzódo, de határozott számvetés-igény és vita is, melyet a szerző a régibb és újabb, e korszakkal is foglalkozó osztrák és német történetírással (pl. Hugo Hantsch, Oskar Regele s mások műveivel) folytat a korszak általános értékelése vagy egyes történelmi figurák, események (pl. Anton Schmerling 1861. január 5-i választási rendelete) szerepének megítélésében. Állításait, következtetéseit a szokásosnál talán bővebben dokumentálja, de eljárása indokolt: részint azért, mert a kor eddig feltárt és kiadott történelmi forrásanyaga rendkívül szegényes, részint meg azért, mert az események, az állásfoglalások szinte napról-napra változását, a kor egész szervezetét, viszonylatrendszerét és mozgását csak a minőségileg teljes dokumentáció felvonultatásával, az indukció módszerével lehet valóságosan feltárni és bemutatni.

A dialektikus materializmus *történetfelfogásának* jellemzői tisztán érvényesülnek a műben. Az események, emberi magartásformák kauzális értelmezésekor az objektív (gazdasági, társadalmi stb.) és a szubjektív (a valóságos és hamis tudati, pszichológiai stb.) történelmi tényezők a valóságnak megfelelő hangsúlyt kapnak. A tömegek és a nagy személyiségek történelemalakító szerepének bemutatása harmonikus és reális. A különféle bel- és külpolitikai hatóerők történetmotíváló funkciójának érzékeltetése következetesen arányos és kiegyensúlyozott, l. pl. a magyar függetlenségi törekvések (ill. lehetőségeik) és az egyes nagyhatalmi érdekek, stratégiák és taktikák állandó szembesítéseit. Az adott periódus (1860–61) minden egyes politikai teóriájának és állásfoglalásának korszerűvé vagy korszerűtlenné minősítésében

is árnyalt, dialektikus történetnézetet működik. (Így például abban a kérdésben, hogy melyik politikai koncepció és magartás nevezhető „negyvennyolcas”-nak 1867-ben? Nyilvánvalóan az, amely — az 1848. évi törvények betűihez való kötődés helyett — 1848 szelleméhez ragaszkodik. Amely a törvények homályos vagy lezártatlan helyeit — 1861 új követelményeinek megfelelően — részint a nemzeti önrendelkezés irányába szeretné továbbfejleszteni, egyre újabb és újabb biztosítékokat követelve az udvartól ezen önrendelkezés csorbítatlansága végett, részint pedig a társadalmi és politikai fejlődés követelményei szerint óhajtaná módosítani, demokratizálni e törvényeket, fokozottabban támaszkodva a néptömegekre, még az osztályérdekekről való részleges lemondás árán is. Azaz: 1861-ben maradéktalanul „negyvennyolcas”-nak nevezhető pl. Teleki vagy Madách; Deák, Kemény vagy Eötvös viszont nem. (A történelem revolúciós jellegű fejlődésmentét a maga, ellentmondásokon keresztül érvényesülő, tényleges jelentkezési formáiban szemlélteti a szerző. Óvakodva „a múltba visszajóslás csábításától”, joggal veti el azt — az 1849 és 1867 közötti korszakkal foglalkozó megnyilatkozásokban különben nem ritka — szemléleti és tárgyalási módot, mely „a végső eredőt a folyamattal téveszti össze, s a végeredmény [jelen esetben a kiegyezés rendszere] ismeretében ... eleve a történelmi szükségszerűséggel ütközőnek tekint minden más irányú [pl. a nemzeti önrendelkezésre törekvő és a Deák-félenél demokratikusabb] tendenciát.”

A műben élénk tárt történelmi anyag, a higgadt és logikus érvelés meggyőző a szerző alaptételének igazságáról: „az abszolutizmus korában — a történetírásban eddig jelzettnél és a köztudatban élőnél — erőteljesebb küzdelemre került sor a végül is győzedelmeskedő kiegyezési tendenciával.” A kor valóban „a konfliktusok páratlan sorozatát, a feszültségek roppant újrahalmazódását” hozta, „mind a korszak társadalmi erőinek mozgásában, mind szereplőinek külső világában, meg a lelkük mélyén.” (5. l) 1860–61 pedig az ellentétes erők nyílt összecsapásának, a dilemma kibontakozásának és az ismert kimenetelű próbatételnek az éve — tehát az említett küzdelem drámai csúcspontja. Következésképpen úgy véljük, Szabad György könyve legalábbis kétségsé teszi annak az utóbbi évtizedben erőre kapott vélekedésnek a létjogosultságát, amely szerint a magyar társadalom egészében az 1850-es évek végére lényegében megérett a kiegyezés gondolata és az un. alkotmányos mozgalmak fellebbanása, majd kudarca már egy lejátszódott folyamat utójátéka és egyben bizonyítéka is. Ellenben nagy tényanyaggal és súlyos érvekkel támogatja meg azt a történelmi koncepciót,

amely szerint 1860–61 küzdelmeinek közvetlen eredménytelensége a nyitányát jelentette a kiegyezési tendencia térhódításának, amelynek, mint folyamatnak a súlypontja az 1861 nyarától–őszétől az 1865 tavaszáig tartó kb. négyéves periódusra esik.

Szabad György modern történeti szakmonográfiája azzal, hogy részletes és megbízható krónikáját adja 1860–61 hazai történeti eseményeinek, a jövőben nélkülözhetetlen és megbecsült munkaeszköze lesz az e korszakkal foglalkozó irodalomtörténészeknek – a mű gyakorlati haszna tehát nyilvánvaló minden irodalomkutató számára. Kevésbé lehet evidens azonban és részletesebb, okadattól választ is várna az a kérdéscsoport, hogy egyfelől: az 1849 és 1867 közötti irodalmunk egészének s benne az 1860–61. évek termésének, az egyes nagy alkotói életpályák s bennük a szövegforgó pályaszakaszok tanúsága mennyiben támogatja a szerző történeti koncepcióját? másfelől: a könyv gondolati és tényanyaga mennyiben gazdagítja vagy módosítja a két évtized magyar irodalmának mozgásirányáról, fejlődéstendenciáiról s magáról az 1860–61-i irodalmi periódusról, valamint az egyes nagy alkotók egész pályájáról, életművéről, különösen az 1860–61-es pályaszakaszokról eddig kialakult képünket?

A kérdéscsoport általánosabb, egész irodalmunkat érintő elemeire határozott és kimerítő feleletet nem tudnánk adni. Irodalomtörténetírásunk az 1850-es évek végének és 1860-as évek elejének irodalmi életével, az eszmék, művészi eszközök fejlődésének e periódusával érdemlegesen csak az utóbbi években kezdett foglalkozni (I. Kovács Kálmán és Németh G. Béla vonatkozó fejezeit az irodalomtörténeti Kéziratgyűjtemény IV. kötetében); rendszeres és összegező igényű kutatásra azonban még nem került sor; így e téren az Irodalomtörténeti Intézetben folyó kritikátörténeti munkálatok is szinte tabula rasa-val indultak. Szintetikus kép adására, egy recenzió keretében, természetesen nem vállalkozunk mi sem. Csupán emlékeztetünk arra, hogy az évtizedforduló lényeges változásokat hoz irodalmunkban is: az 1859–61 közötti éveket az irodalmi élet páratlan fellendülése, sokszínűsége jellemzi; új folyóiratok sora indul meg, a legkülönbébb programmal; egész sor tehetséges, fiatal literátor jelentkezik a nyilvánosság előtt; az eszmék erőteljes polarizációjának, egymás ellen feszülésének, hallatlanul heves irodalmi vitáknak tanúja a kutató. Ám alig telik el két-három év, az irodalmi élet elszűkül, kulcshelyeit egy kis kör sajátítja ki magának; a folyóiratok többsége megszűnik vagy nagy nehézségek közepette vergődik; a fiatal tehetséges nemzedék, mint nemzedék elhallgat, de még jelentős íróink közül is sok, mint szépiró, félrevonul; az eszmék küzdőterén is szinte minden

vonatkozásban szokatlan mérvű megmerevedés áll be, gondoljunk pl. Gyulai és mások tragikum-elméletének sorsára. A Szabad György által adott történeti korpék tehát feltűnő párhuzamosságokat mutat az irodalomban tapasztalhatóval – nyilvánvaló, hogy mindkettő a közös talajban, egy valóban széleskörű, nagy intenzitású társadalmi, politikai, szellemi válságban leli magyarázatát.

A kérdéskör másik, lényegesen körülhatárolhatóbb (tehát egy-egy alkotói pályára és ennek 1860–61-i periódusára vonatkozó) mozzanataira már némileg konkrétabb választ kockáztathatunk meg. Vegyük a kínálkozó példák közül Madách Imrét és Arany Jánost. A monográfia irodalomtörténeti szempontból is fontos eredménye az, hogy Madách közéleti szereplésével, Nógrád megye bizottmányában játszott szerepével kapcsolatos eddigi ismereteinket új adalékokkal gazdagítja; a megyei határozatok elemzésekor rá-rámutat Madách kétségtelen sugalmazó szerepére; az országgyűlési napló alapján kiigazítja Madách 1861. május 28-i nevezetes országgyűlési beszédének egy igen lényeges, a Halász Gábor-féle kiadásban is téves és a Madách-irodalomban eddig sok zavart okozó szöveg helyét. Következtetési abban összegeződik, hogy Madách mind az országgyűlést előkészítő harcokban, mind pedig az országgyűlésen a határozati párt egyik legkövetkezetesebb, Telesi felfogásához igen közel álló tagja; ekkori közéleti állásfoglalásai és a művek gondolatvilága között teljes az összhang. Mindezt a művek tanúsága felől még megtoldhatnánk azzal, hogy Madách az 1859–61-i évek nagy feszültségének, a monográfiában tárgyalt dilemma mélységének és súlyosságának is egyik legérzékenyebb észlelője. A *Tragédiában* testet öltött fág világkép, az ellentétes eszmék, gondolatok összeütközésének intenzitása, a konfliktusokat átszövő, színező személyesség, a szorongás és oldottság, a kétség és remény váltakozása a kor első, felfelé ívelő szakaszának hangulatát is tükrözi, sőt előzi és igéri! A *Mózes* világképe konkrétabb, de szűkebb; a mű heroizmusa és mártír-tragikumuma már inkább a politikai harcok menetét, légkört, kimenetelét tükrözi; a mű a nemzeti szabadságért, függetlenségért, felemelkedésért folytatott következetes harc szükségességét az eredménytelenséggel való állandó számolás szükségességével kapcsolja össze, fel-felpanaszolva már a hallatlan külső és a nem várt belső nehézségeket is.

Arany János közéleti szereplésre, sikerre vágyó, de túlságosan latolgató, kockázattól rettegő személyiség-típus. Nagy társadalmi feszültség, nagy objektív és szubjektív emelő erők összehatására lép csak ki a közélet küzdőterére az ilyen típus – gondoljunk Arany 1849-et előző pályaszakaszára. 1860–61-ben,

ha a közvetlen politikai szereplést nem vállalja is (ne feledjük: nagy csalódások és még nagyobb képzelt csalódások után van), a szellemi élet igen tevékeny, egyik irányadó résztvevője. Az irodalomban eléggé elhanyagolt, az új irodalomtörténeti szintézis IV. kötetében pl. nem is tárgyalt, pedig az Aranyéletműben kulcsfontosságú ekkori lírája megfelelő pontossággal érzékelteti, sok tekintetben szinte tükrözi 1860–61 társadalmi, politikai szellemi válságának Szabad György könyvéből élénk táruló mélységét és hullámozását, a jelzett történeti fejlődés menet felé ívelő majd alászálló ívét. A *Reményinék*, a *Széchenyi emlékezete*, a *Rendületlenül*, majd a csúcspont: a *Magányban*, s végül a *Buda halála* (pontosabban az eposz kb. 1861 végétől alakuló koncepciója) — a művek e sora képezi a jelzett ballisztikus ívet. Éspedig két értelemben is. Részint objektíve, az eszmék, a koratmoszféra alakulását illetően. Amíg ugyanis a *Reményinék*, a *Széchenyi-óda*, a *Rendületlenül* a „reménnyé váló emlékezet”, a jövőbe vetett hit, a bizakodás, a nemzeti egységre való felszólítás versei, a *Magányban* már több ennél: az országgyűlés megnyitása körül keletkezett, 1861 tavaszának nagy feszültségeit tükröző vers, a korábbiakban hirdett elvont hiten, bizakodáson messze túlélve, a nemzeti küzdelem sikerének lehetőségét latolgatja, e lehetőség egyik alapját látva abban, hogy a magyarság ügye az európai haladás fő sodrába került, a magyar

kérdés ismét európai kérdés lett. (Zárójelben utalnánk arra a figyelemre méltó összefüggésre, hogy Aranynak ez a gondolata nem egyezik a Deák-csoport eszméivel — ugyanakkor viszont Telekiével és Madáchéval igen.) Részint szubjektíve, a lírikusi attitűd változásában megragadhatóan. A *Széchenyi emlékezete*, a *Rendületlenül* a legnagyobb nemzeti költőtől igényelt s joggal elvárt programszerű retorikus buzdítás a hitre, helytállásra. Hiányzik azonban e versekből a szubjektivitásnak az a foka, amikor a költő a közösség, a nemzet sorsának alakulásához kapcsolja, tőle elválaszthatatlannak vagy éppen elválónak érzi saját sorsát. A *Magányban* eszmei és érzelmi dinamizmusa hangulati hullámozása azért is intenzívebb és hitelesebb az előbbiekéinél, mert benne észleljük és érezzük 1849 után először és utoljára a költő és közösség sorsának részleges, annyira óhajtott és már-már nem is remélt kapcsolódását. A *Buda halálának*, a *Mózes* e párdarabjának a tragikum, lefojtott lírája „visszafelé” tanúsítja, hogy csupán intermezzóról, de fontos intermezzóról volt szó ekkor, 1861-ben, Arany pályáján.

Szabad György 1860–61 korfordulójáról újszerű képet nyújtó történeti feldolgozása, reméljük, ösztönző erővel fog visszahatni a korszakkal foglalkozó irodalomkutatásra és Példája nyomán tanulmányok sorozata, majd szintetikus munka fog születni a eriodus irodalmi életéről, eszmei változásairól.

Rígó László

TÖRÖK GÁBOR: A LÍRA: LOGIKA

(József Attila költői nyelve). Bp. 1968. Magvető K. — Tiszatáj Könyvek. 293 l.

Nemzetközi viszonylatban felélénkült az érdeklődés az irodalmi mű elemzése iránt. Szaktudományként hatalmas utat tesznek meg, alapvetően átalakulnak a módszerek. Nemcsak a nyelvtudományon, esztétikán belül, de a kettő határterületein is. Török Gábor könyve, vállalkozása ezt a hátteret idézi fel, — hiszen a „József Attila költői nyelve” alcím, a József Attila irodalom gyarapításán túlmenően, általános módszertani elméleti tanulságokat is ígér. Mire vállakozik, milyen eszközökkel kísérletezik, — mit könyvelhetünk el eredményeként?

Ő maga is vezérszólamként hangsúlyozza nyelv- és irodalomtudomány egymásra utaltságát, az „osztatlan filológia” szükségességét. Elsősorban nyelvészeti módszerekkel él, egzaktságra törekedve, — de „határátlépéseket” követ el, az esztétika területére is „betéved”. Kitérő célja: „a művészi üzenet áhitott teljessége felé, . . . közelebb” segítsen,

az „üzenethordozó versrétegek”-ből fejtsen föl újabbakat.

Három fő részre tagolódik a vizsgálat. Az első (15–109.) nyelvi elemzés, — nagyjából a hangtan, szótan, mondattan szerinti sorrendben. Második: stilisztikai fogalmakat használ (113–136.), végül pedig a komponálás, képrendezés, „versmagatartás” értelmezése a szerző egyéni felfogását tükrözi (143–225.)

Az általános nyelvészeti eszközökkel végzett analíziseknél egy-egy speciális aspektust emel ki, az általános kategóriák hálóival egy-egy sajátosan József Attilára jellemző jelenséget fog ki, s annak közelebbi megvilágítására koncentrál. Így a költői hangtan, rímek, ritmus nyomán „palato-veláris dallam” létezésének megállapításához jut. Szókincs-vizsgálatnál a tagadó elemeket, sajátos szerepüket emeli ki. Mondatkapcsolódásnál a jelöletlen viszonyítások, az asyndeton jelentő-